

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ ЖИТТЄВИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ

East European Journal of Psycholinguistics. – Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2014. – Vol. 1, No 2. – P. 78-86.

У статті висвітлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку особливостей мовотворення й провідного типу життєвої ролі. У роботі представлено дослідження яке здійснювалося у три етапи. Результатом першого етапу стала виокремлена авторська типологія життєвих ролей відповідно до життєвої концепції особистості, яка дає змогу визначити місце ролі у рольовому репертуарі, якість, характер, значущість та усвідомленість її виконання. На другому етапі, було визначено психологічні особливості означених типів ролей, а саме мотиваційні, поведінкові, інтелектуальні та емоційні якості. У результаті факторного аналізу було встановлено, що особи з переважанням активного типу ролі товариські, практичні й цілеспрямовані. Характерними рисами юнаків із переважанням послідовних, смислоутворюючих та свідомих ролей є емоційна чуттєвість, напруженість, конформність, високий самоконтроль поведінки, низький інтелект. Переважання аксіологічно-змістового типу ролі пов'язане з такими характеристиками, як товариськість, пряmlinійність, оптимістичність і здібності керувати іншими. На третьому етапі дослідження, за допомогою нарративного методу було виокремлено психолінгвістичні маркери відповідно до кожного типу життєвої ролі. Встановлено взаємозв'язок між особистісними якостями та особливостями мовотворення. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на емпіричному рівні було досліджено взаємозв'язок між типом життєвої ролі й особливостями мовотворення людини. Отримані результати можуть бути використані для подальших психолінгвістичних досліджень, розробки діагностичного та терапевтичного інструментарію.

Одинцова А. Н. Психолінгвістическіе маркеры жизненных ролей личности. *В статье отражены результаты эмпирического исследования взаимосвязи особенностей речепорождения и ведущего типа жизненной роли. В работе представлено исследование, которое проводилось в три этапа. Результатом первого этапа стала выделенная авторская типология жизненных ролей в соответствии с жизненной концепции личности, которая дает*

возможность определить место роли в ролевом репертуаре, качество, характер, значимость и осознанность ее выполнения. На втором этапе, были установлены психологические особенности указанных типов ролей, а именно мотивационные, поведенческие, интеллектуальные и эмоциональные качества. В результате факторного анализа было установлено, что лица с преобладанием активного типа роли общительны, практичны и целенаправленны. Характерными чертами юношей с преобладанием последовательных, смыслообразующих и сознательных ролей является эмоциональная чувственность, напряженность, конформность, высокий самоконтроль поведения, низкий интеллект. Преобладание аксиологически-содержательного типа роли связано с такими характеристиками, как общительность, прямолинейность, оптимистичность и способности управлять другими. На третьем этапе исследования, с помощью нарративного метода были выделены психолингвистические маркеры относительно каждого типа жизненной роли. Установлена взаимосвязь между личностными качествами и особенностями речепорождения. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне было исследовано взаимосвязь между типом жизненной роли и особенностями порождения речи человеком. Полученные результаты могут быть использованы для дальнейших психолингвистических исследований, разработки диагностического и терапевтического инструментария.

Ключові слова: життєва роль, типологія життєвих ролей, особистісні якості, психолінгвістичні маркери, мовотворення.

Keywords: vital role, typology of vital role, personality manifestation, markers of psycholinguistic, features of human speech.

Ключевые слова: жизненная роль, типология жизненных ролей, личностные качества, психолингвистические маркеры, речепорождение.

Вступ

Жодна людина, при розмові рідною мовою, не усвідомлює того яким чином вона обирає слова, поєднує їх, обирає синтаксичні конструкції. Та по при це мовотворення знаходиться під когнітивним контролем, завдяки якому особа здатна будувати власне мовлення відповідно до аудиторії, контексту, мети та інших факторів. Продукування, або породження мовлення – це процес

мовленнєвої діяльності, який полягає у плануванні та реалізації мови у звуках або графічних знаках (Ulanovich 2010).

Породження мовленнєвих висловів – це процес вербалізації думок, означення власного стану, відносин та можливих дій. Це акт творчості, що відображає можливості людини конструювати власні вислови та оригінальні словосполучення. Безсумнівно, мовленнєва діяльність людини будується завдяки використанню готових комунікативних одиниць: синтаксичних моделей, схем, шаблонів, кліше.

У нашому дослідженні ми вирішили дослідити психолінгвістичні особливості особистості відповідно до провідного типу життєвої ролі. Роль виражає припис, опис, оцінку і дію (Biddle, Thomas 1966). Життєва роль, як вид психологічної ролі, визначається нами як роль, що зумовлена життєвим шляхом особистості відповідно до життєвої перспективи, сенсу життя, стратегії життя, життєвої лінії і життєвої позиції.

Теоретико-методологічну базу нашого дослідження склали: праці В. Белянїна, Л. Виготського, В. Гумбольдта, Л. Засекіної, С. Рубінштейна, Т. Ушакова (психолінгвістичні аспекти теми); праці Б. Бідла, П. Горностаєва, Дж. Міда, Я. Морено, Р. Лінтона, Е. Томаса (рольові теорії особистості).

Метою статті є аналіз психолінгвістичних особливостей особистості відповідно до переважаючого типу життєвої ролі.

Методи дослідження:

- аналіз, синтез, узагальнення;
- комплекс психодіагностичних методик: авторська анкета «Ставлення до власної ролі» (для дослідження розвитку провідної ролі відповідно до життєвої концепції особистості), тест «Сенс-життєві орієнтації», адаптований Д. Леонтєвим (для дослідження мотиваційної сфери особистості та рівня її цілеспрямованості), копінг-тест Р. Лазаруса, адаптований Т. Крюковою, Е. Куфтяк та М. Замишляєвою (для дослідження поведінкової сфери особистості

та способів подолання життєвих труднощів), методика КОЗ (для діагностики комунікативних та організаційних здібностей), 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттела (16PF) (для діагностики показників емоційності та інтелектуальності);

- нарративний метод (для виділення психолінгвістичних маркерів);
- метод математико-статистичної обробки емпіричних даних: процедура факторного аналізу (аналіз головних компонентів).

Процедура дослідження

Означене дослідження проводилося у три етапи:

1. Виділення типології ролей відповідно до концепції життєвого шляху особистості.
2. Визначення психологічних особливостей означених типів ролей.
3. Дослідження психолінгвістичних особливостей виокремлених ролей.

Емпірична частина дослідження було здійснена на базі Херсонського державного університету, Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова (Херсонська філія) та Херсонського національного технічного університету. В опитанні взяли участь студенти віком від 18 до 23 років. Загальна кількість досліджуваних – 217 осіб (52 юнаки та 165 дівчат).

Обговорення результатів

На першому етапі, на основі результатів детального вивчення характеристик життєвого шляху, запропонованих К. Абульхановою-Славською (Abul'khanova-Slavskaja 1991), та зіставлення їх із поняттям «роль», було виділено типи життєвих ролей, які представлені у вигляді парних конструктів (рис. 1):

- «аксіологічно-змістові» – «аксіологічно-нейтральні» ролі – це тип ролей, пов'язаний із системою цінностей особистості, який дає змогу проаналізувати місце життєвої ролі в рольовому репертуарі та характер її виконання;
- «послідовні» – «непослідовні» ролі – тип ролей, пов'язаний із процесом усвідомлення, що відображає характер планування та виконання життєвої ролі;

- «активні» – «пасивні» ролі – тип ролей, що відображає стратегію життя особистості та характеризує якість виконання ролі;
- «сміслоутворюючі» – «сміслонейтральні» ролі – тип ролей, що характеризує значущість виконання життєвої ролі для досягнення життєвих планів суб'єкта;
- «свідомі» – «несвідомі» ролі – це тип ролей, що відображає усвідомленість виконання життєвої ролі.

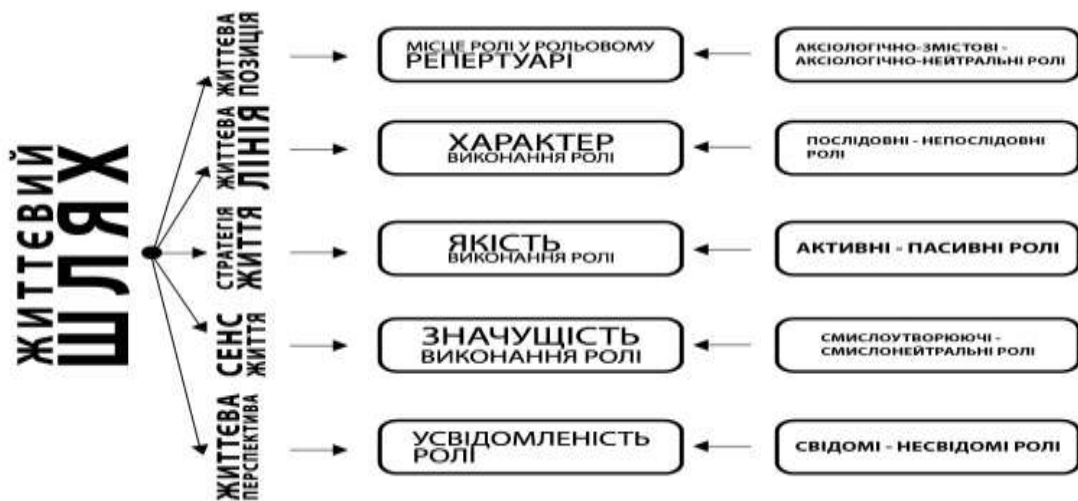

Рис. 1. Типологія ролей відповідно до концепції життєвого шляху особистості

Слід зазначити, що кожен із п'яти типів не є постійним у часі та може видозмінюватися. Так, наприклад, при зміні системи цінностей роль з «аксіологічно-нейтральної» може стати «аксіологічно-змістовою», чи навпаки. Наприклад, якщо до певного віку основною цінністю людини було навчання, і, таким чином, провідною роллю була роль студентки, то після закінчення університету, що може привести до зміни цінностей, провідною роллю можуть стати: роль дружини, чи роль матері, чи роль професіонала, творчої особистості та т.ін.

При тривалому виконанні ролі виникає автоматизація дій чи більш індивідуальне, неповторне виконання ролі, так із «послідовної» роль може стати «непослідовною». Наприклад, виконання ролі «матері» під час дорослішання

дітей також буде видозмінюватися, набувати нових рис та навіть стати «непослідовною», коли її виконання буде носити не постійний характер та виконуватиметься час від часу.

Зі зміною стратегії життя роль з «активної» може стати «пасивною» чи навпаки. К. Абульханова-Славська (Abul'khanova-Slavskaja 1991) вважає, що стратегія життя визначається з різних позицій: з точки зору взаємодії особистості та суспільства, активності особистості, її здатності до організації часу, соціального мислення, здатності до самостійної побудови життя з урахуванням своєї індивідуальності та типології, способу вирішення протиріч між внутрішніми та зовнішніми умовами життя. Тому, ми вважаємо, що якщо на стратегію життя особистості впливають так багато змінних, які перераховані вище, то трансформація хоча б однієї з цих змінних приведе до зміни усієї стратегії життя, що, в свою чергу, може вплинути на виконання ролі особистості.

Роль, що вважалася допоміжною задля досягнення поставлених особистістю цілей, після досягнення цих цілей зі «смыслеутворюючої» може стати «смысленейтральною», та навпаки при постановці нових цілей зі «смысленейтральної» може стати «смыслеутворюючою».

Останній тип ролей, що характеризує усвідомленість виконання ролі, також є змінним у часі та залежить від здатності особистості відстежувати власні думки, почуття та потреби.

«Аксіологічно-змістові - аксіологічно-нейтральні» та «смыслеутворюючі - смысленейтральні» ролі пов'язані з цінностями, сенсами та життєвими орієнтаціями особистості. Вони відображають радше ставлення до ролі, ніж характер її виконання.

Смыслежиттєві орієнтації можна розглянути у двох аспектах. По-перше, це ті сфери життя, в яких конкретна людина з найбільшою ймовірністю може знайти сенс свого життя. По-друге, це зв'язок сенсу життя з майбутнім, сьогоденням та минулим людини. Смыслежиттєві орієнтації відображають те, наскільки в житті людини присутня мета, якою мірою вона вважає процес свого життя насиченим та

цікавим, та якою мірою вона задоволена тими результатами, яких вже досягла. Тому ці типи ролей дають змогу проаналізувати, яким чином обрана роль допомагає у досягненні поставлених цілей та наскільки відповідає уявленням особистості про сенс свого існування.

«Послідовні - непослідовні», «активні - пасивні» та «свідомі - несвідомі» ролі відображають радше характер виконання ролі, ніж ставлення до неї. Вони дають змогу проаналізувати, яким чином виконується роль за параметрами характеру, якості та усвідомленості виконання.

Отже, представлена нами типологія ролей відповідно до концепції життєвого шляху особистості дає змогу проаналізувати місце, значущість та усвідомленість ролі, характер та якість її виконання. Вона цілком відповідає характеристикам життєвого шляху особистості, а саме: життєвій позиції, лінії, стратегії, перспективі та сенсу життя.

На другому етапі дослідження, було визначено психологічні особливості виділених типів ролей, а саме показники інтелектуальних, мотиваційних, поведінкових та емоційних якостей особистості.

За результатами факторизації вище зазначених показників, а також типу життєвої ролі було виявлено психологічні тенденції сформованості цих якостей у студентів із різними типами життєвих ролей.

До першого фактора, разом з активним типом ролі увійшли поведінкові (комунікативні) особливості, мотиваційні особливості (загальний показник оцінки життя, мета в житті, процес життя, результативність життя, локус контролю - Я, локус контролю - життя), емоційні особливості (сила «Я», сила «Над-Я», алаксія, праксермія).

Характеристиками людей із домінування типу активної ролі є: ініціативне ставлення до життя, прагнення тримати під контролем всі аспекти власного життя, починаючи зовнішніми обставинами та закінчуючи проявом власних емоцій. Людям цієї категорії не властиво мріяти та фантазувати щодо далекого майбутнього, вони, швидше за все, живуть сьогоденням, працюючи на досягнення

результатів в теперішньому часі. Це стійкі, дисципліновані люди. У питаннях ставлення до оточуючих вони проявляють терпимість та безкорисність, частіше самі виступають ініціаторами спілкування.

Для людей цієї категорії виконання ролі є процесом, у якому більше уваги звертається на саму дію, переживання ролі та рольової взаємодії, ніж на отримання результату в майбутньому.

Другий фактор поєднав три типи життєвих ролей, а саме послідовні, смислоутворюючі та свідомі. Ми переконалися, що об'єднання цих трьох типів ролей в один фактор має вагомі підстави та виправдане отриманими додатковими результатами з інших методик. Справді, показники, що відповідають за характер, значущість та усвідомленість виконання ролі, є близькими за значенням і дають можливість всебічно розглянути один із типів поведінки особистості під час виконання ролі.

До цього фактора увійшли інтелектуальні особливості (низький інтелект), емоційні особливості (премсія, соціабельність, контроль бажань, фрустрованість). Таким чином, для людей із домінуванням послідовних, смислоутворюючих та свідомих ролей характерне відчуття внутрішньої напруги, що рідко піддається розрядці. Перебуваючи у стані неспокійної напруги, вони орієнтовані на зовнішні соціальні норми та ідеали задля відповідності їм.

Вибір ролі для цієї категорії людей – це усвідомлений, продуманий процес, метою якого є отримання від навколишніх схвалення, співчуття чи допомоги, підтримки. Інтуїтивно вони відчують, як саме цього досягти.

До третього фактора разом з аксіологічно-змістовим типом ролі увійшли поведінкові особливості (комунікативні та організаторські здібності, копінг-стратегія: планування вирішення проблеми), емоційні особливості (афектомія, домінантність, сургенсія, відсутність штучності).

Отже, люди з домінуванням аксіологічно-змістового типу ролі – це рішучі люди, що мають організаторські та лідерські якості. Поряд з цим це прямолінійні,

товариські, емоційно чуттєві люди. Як правило, вони задовольняються досягнутими результатами, так як мають реалістичні, приземлені прагнення.

Для людей цієї категорії виконання ролі – спосіб самовираження, демонстрації власної життєвої позиції, системи цінностей. Ці люди не будуть виконувати роль, яка не відповідає їх життєвим принципам чи поглядам.

На третьому етапі дослідження, за допомогою нарративного методу (складання авторських казок), нам вдалося виокремити психолінгвістичні маркери, що відповідають кожному типу життєвої ролі (табл. 1):

- аксіологічно-змістові ролі пов'язані з системою цінностей особистості, тому у лексиці людини будуть використані слова, що характеризуватимуть отриманий від народження чи самостійно здобутий статус, що відповідатиме її життєвій позиції;

- послідовні ролі відображаються у лексичних конструктах, які демонструють вибудовану життєву лінію особистості чи її вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки власних дій, вчинків та рішень;

- активні ролі, що відображають життєву стратегію людини та якість виконання нею життєвих ролей, ображаються у словах-маркерах, що визначають рух, маніпуляції, прийняття рішення та транслювання настрою особистістю;

- слова, що зображають рівень розвитку смислоутворюючих життєвих ролей, представлені у вигляді лексичних конструктів, що характеризують отриманий результат, який може залежити або тільки від самої особи, або від оточення у вигляді схвалення, підтримки, кохання;

- слова, що характеризують усвідомленість власних почуттів, ролі та зовнішніх рис – відповідають свідомому типу життєвої ролі. Нами була виділена закономірність: дівчата при власному описі звертають увагу на зовнішні риси, натомість юнаки – на власний статус та соціальну роль.

Як приклади у таблиці 1 нами були систематизовані та представлені психолінгвістичні маркери до кожного типу життєвої ролі та відповідних їм категорій.

Психолінгвістичні маркери різних типів життєвих ролей

№ з/п	Тип життєвої ролі	Категорії слів	Психолінгвістичних маркери
1	Аксіологічно-змістові ролі	здобуття життєвої позиції	пошук пригод і слави, для того, щоб його назвали героєм
		отриманий статус	він був лідером; королева фей
2	Послідовні ролі	демонстрація власної життєвої лінії	зможе проявити свої здібності; з дитинства готувалася стати королевою; любила грати в театрі
		відображення причинно-наслідкових зв'язків	підіслала вихованця для того, щоб зруйнувати; про це свідчили його порізи й шрами; тому її недолюбливали
3	Активні ролі	пов'язані з рухом	прийшла; переїхала; бігла; з'явився; вирушив у подорож; шукав пригод
		з маніпулятивними діями	з'їла; зламала; принесла; полагодив; зшила; допоміг; розважали
		з прийняттям рішення	дізналася; вирішила; погодилася; не розгубилася; справляється
		з транслюванням інформації та настрою	сумувала; радів; закохалася; плакала; кричав
4	Смислоутворюючі ролі	результат, що залежить від особи	стати; домогтися; відвоювати; отримати славу та винагороду
		результат, що залежить від оточення	буде написано багато міфів та пісень; мешканці лісу оспівували красу та турботливість принцеси
5	Свідомі ролі	усвідомлення власних почуттів	стурбований; прикро; веселий; слабка; запальний; похмурий; беззахисна
		власного статусу та ролі	захисник; герой; воїн; рибак
		своєї зовнішності	красуня; симпатична

Аналіз цих психолінгвістичних маркерів дає змогу визначити актуальний психологічний стан людини та тип домінуючої життєвої ролі, що може бути використано у психологічному консультуванні.

Висновки

Таким чином, нами були виділені наступні психолінгвістичні особливості:

– Особи з переважанням активного типу ролі це товариські, практичні й цілеспрямовані люди. У їх мовленні переважають слова, що відображають рух, маніпуляції, прийняття рішення та транслювання настрою особистістю.

– Характерними рисами юнаків із переважанням послідовних, смислоутворюючих та свідомих ролей є емоційна чуттєвість, напруженість, конформність, високий самоконтроль поведінки, низький інтелект. Особливостями мовлення цієї групи людей є вміння помічати причинно-наслідкові зв'язки, усвідомлено транслювати власні почуття, статус, роль, демонструвати власну життєву лінію.

– Переважання аксіологічно-змістового типу ролі пов'язане з такими характеристиками, як товариськість, прямолінійність, оптимістичність і здібності керувати іншими. Люди з домінуванням цього типу ролі під час мовоутворення частіше використовують словосполучення пов'язані з демонстрацією власної життєвої позиції та здобутого статусу.

Література

References

1. Abul'khanova-Slavskaja, K. A. (1991). *Strategija zhizni* [Strategy of life]. Moscow: Mind.
2. Biddle, B. J., Thomas, E. J. (1966). *Role theory: Concepts and research*. N. Y.: Wiley & Sons.
3. Ulanovich O. I. (2010). *Psiholingvistika* [Psycholinguistics]. Minsk: Publisher Grivtsova.